

Ígéretes könyv a lelkiismeretről

Fontos és hézagpótló mű Horváth H. Attiláé mindazoknak, akiknek az iskola lelkiismereti ügy. Az olvasóban megfordulhat, hogy talán túl nagyot, túl sokat ígér a Lelkiismeret és iskola szerzője, amikor arra a kérdésre keresi a választ, hogy „mit jelent napjainkban a lelkiismeret, miben mutatkozik meg a jelenléte”. Az előbbi felvetésből adódó további kérdések is magásra teszik a mércét: „Milyen szerepe van a lelkiismeretnek az erkölcsi ítéleteinkben, döntéseinkben, cselekvéseinkben?”, „Milyen hatással van az iskolai erkölcsi szocializáció a diákok erkölcsi fejlődésére, és különös tekintettel lelkiismeretükre? Hogyan ragadható meg a lelkiismeret, lehet-e fejleszteni?”

Bár a több száz tételes felhasznált irodalom alapján erre a heroikus vállalkozásra alaposan felkészült szerző ismerhetünk meg – hiszen abban morál-filozófiai művek mellett értékszociológiai, hermeneutikai, mélylélektani, irodalomszociológiai, ifjúságszociológiai művek is szerepelnek –, ebben a kis kötetben (mely igazából nem „homogén” könyv, hanem két-három könyvkezdemény kolligátuma) inkább csak ígéretes előleget kínál olvasóinak.

A *lelkiismeret értelmezései* fejezetet végigolvasva úgy érezhetjük, hogy minden jó, ha a vége jó, hiszen a szerző eljut egy olyan saját lelkiismeret-definícióig, mely védhető és vállalható. Az idáig vezető út azonban eléggé göröngyös. Vegyünk csak egyetlen példát! A keresztény lelkiismeretről szóló fejezet eléggé szűklátókörűen főképpen Molnár Attila tanulmányára épül, ráadásul Luther lelkiismeret-tana már a modern lelkiismeretről szóló fejezetben szerepel. És hiányzik belőle a mai keresztény lelkiismeret-felfogás. (Árulkodó, hogy Nyíri Tamás etikája mellett az irodalomjegyzékben nem szerepel sem J. Pieper, sem H. Weber ebben a tekintetben alapvető műve.) Az antik, a keresztény, a modern (Luther, Pascal, Kant, Fichte), a pszichoanalitikus (csak Freud!) és a neofreudista (csak Fromm!) lelkiismeret-felfogások után elmaradnak a mai etikai iskolák (A. McIntyre, Heller Ágnes, J. Habermas, H. Jonas és mások) lelkiismeret-

ret-megközelítései., ehelyett eléggé esetlegesen kiválasztott hazai kézikönyvekből szemelget a szerző.

A fejezet összegzésében Horváth H. Attila a következő igen merész kijelentést teszi: „Bár igaz, hogy a lelkiismeret önmagunknak bizonyos erkölcsi normákkal való megítélése, értékelése, de eszerint minden ember életében annyiféle lelkiismeret van, ahányféle követelményrendszer, tartós erkölcsi viszonyulásmód, illetve életvezetési alaptendencia létezik.” Ha elfogadjuk, hogy nincs egységes személyiség, csupán szerep-szeletek konglomerátuma az ember, akkor beszélhetnénk ezekhez egyénileg „kapcsolódó lelkiismeret-gyűjteményekről”. A szerző azonban – szerencsére – nem voksol az én nélküli én elmélete mellett, hanem egy jóval árnyaltabb és védhetőbb modellt vázol fel (kár, hogy nagyon is vázlatosan). Eszerint a személyek „döntő jelentőségű életviszonylatai szerint” megkülönböztethetők a hagyomány rendjébe beilleszkedő, a társas, az egyetemes, a legmélyebben átértett értékmínőségek, a személyes elhivatottság és a megegyezéseket számon tartó lelkiismereteket. Csak sajnálhatjuk, hogy ezt az ígéretes szálat a szerző kiengedi kezéből, és a könyvben már erről sem lesz szó. A fejezet összefoglalásának utolsó bekezdésében hirtelen témát vált, és egy-egy mondatban valóban súlyos kérdéseket pendít meg (de nem pengetve tovább őket): felveti a lelkiismeret vélemény szintjére való degradá-

lódását, mely a demokráciát is veszélyezteti, majd éppen csak megemlíti a téves lelkiismeret fogalmát.

A következő fejezet a maga nemében briliáns. Itt már a szerző felvállalja az egyén létezése töredékességének elméletét, s ehhez kapcsolja korunk emberének Baumann nyomán kialakított négy típusát, a báméskodót, a csavargót, a turistát és a játékoszt. Ne firtassuk, mennyiben fedí le ez a négy típus posztmodern korunk emberét (szerintem korántsem), s hogy a zárándok mennyiben lehet a korábbi ember metaforája (szerintem nem lehet kizárólagosan), mert ami ezután jön, igazán megérdemli figyelmünket és elismerésünket. A négy típusnak megfelelő négyféle lelkiismeret fejtegetésében még érezhető némi erőlködés, de Ináritu *Bábel* című filmjének elemzése igazán remek: meggyőző erővel mutatja ki a négy típust a film négy rétegében. Az olvasó remélheti, azzal fokozódik majd a bravúr, hogy ezek egy empirikus kutatás hipotetikus típusaiként szerepelnek tovább, akikkel az iskolában is találkozunk. Erről azonban szó sincsen: eltűnnek a süllyesztőben.

A *lelkiismeret az iskolában* fejezet eléggé korrekt. Kár, hogy a szerző túlon túl is nagy tisztelettel hagyatkozik Mihály Ottó olykor ugyancsak vitatható nézeteire. A jelzésszerűen „felvillantott” néhány erkölcsi neveléssel, erkölcsi-szociális készségfejlesztéssel kapcsolatos programot olvasva várva vártam, hogy felbukkan-e a *Philosophy for Children* és a *Living Values* mellett a mi hazai innovációnk, az Országos Közoktatási Intézet Embertan műhelyében kidolgozott, majd az ÉKP-ba és a NAT-ba is bekerülő ember- és erkölcsstan tantárgy, de nem bukkant föl. Sebj, gondoltam, mint érintett és e kérdésben kellőképpen elfoglult recenzens, majd előbukkan a *hazai megközelítések a tanulók erkölcsi szocializációjában* című fejezetben. Így történt – mégsem úgy, ahogyan reméltem. Három megközelítést „körvonalaz” Horváth H. Attila. Az egyik szerint az iskolának nem feladata az erkölcsi nevelés, a másik szerint a megoldás a formális etikaoktatás a zsidó–keresztény

értékrend alapján álló erkölcsiség képviselőjével (ide sorol minket, középiskolai *Erkölcstan* könyvem alapján), a harmadik pedig a diákok képességfejlesztő felkészítése a morális döntésekre (ide sorolja Falus Katalin, Jakab György, Sallai Éva, Szekszárdi Júlia, jómagam és mások nevével jelzett, az általam is nagyra tartott műhelyt, irányzatot).

Van ugyan formális etikaoktatást hangoztató irányzat hazánkban (ide tartoznak némely keresztény és filozófus lobbik), de nem tartozik ide a mi (Európában egyedülálló magyar innovációként megjelelő) embertanba ágyazott erkölcsismeretünk. Vannak kifejezetten a zsidó–keresztény értékrend alapján álló erkölcsiséget képviselő formális etikatanításnak is hazai képviselői (ilyenek a Bokor lelkiismereti mozgalom szerzőinek etika-tankönyvei, és ehhez áll legközelebb a Apáczai-program etika tankönyve és a *Lelki egészségtan* tankönyvsorozat néhány könyve), de a mi elképzelésünk és gyakorlatunk nem ilyen! A leíró és a normatív embertudományok ötvözetére épülő, a moralizálást, a pszichologizálást és a szociologizálást tudatosan kerülő koncepciónk sokkal inkább a Horváth H.-, Jakab-, Lányi-, Szekszárdi-féle irányzathoz áll közelebb. Ennek a tucatnyi oktatási segédletet kidolgozó műhelynek nem éppen reprezentatív példája a szerző által említett *Erkölcstan* könyvem. (Ha valaki belelapoz ebbe a könyvbe, érzékelheti, hogy habár a kiindulópont valóban a hagyományos zsidó–keresztény értékrend alapján álló erkölcsiség, ám ezt a diskurzus módszert választó könyvnek csak egyik szereplője (a tanár) képviseli. Vele szemben áll egyik oldalról a hagyományos keresztény felfogást képviselő idős hölgy, másfelől a posztmodern szkepszist képviselő ördög ügyvédje (maga az ördög, pontosabban Woland), és két állandóan beleszóló, belekérdőző, polemizáló diák. A másik, az általános iskolai tankönyvünkben már három különböző világnézetű úrlény kutatja az embert és erkölcsét, a harmadikban, az egyetemi tankönyvben pedig már tizenkét megközelítést képviselő szereplő folytat diskurzust

emberről, erkölcsről. Egy másik hiányérzetem is megemlítem: nagyon hiányzott számomra az Oelkers *Nevelésetikájára* való reflexió.

Az utolsó (és a könyv 35 százalékát kitevő) fejezet két, már sokak által méltatott, és általam is elismert empirikus kutatás (a szerző mindkettőnek oszlopos tagja volt) adataira támaszkodik.

A szerző először azt vizsgálja, milyen kontextusokban, milyen jelentésekkel szerepel a „lelkiismeret”, a „becsület”, a „csalás”, továbbá azt, hogy négy erkölcsi dilemmát megjelenítő szituáció véleményezésében hogyan szerepelnek ezek a fogalmak. Ez a fejezet szakmailag korrekt, információi érdekesek, kár, hogy eléggé leíró maradt, hogy nem alaposabb az elemzés.

Fellendül és elég magasra röppen az utolsó fejezet második része, mely a barátsággal (mint a lelkiismeret sajátos aspektusával és meghatározó értékkel) foglalkozik, méghozzá izgalmasan, érdemben,

akár egy önálló könyv ígéretéért. Ez utóbbi előlegeként már most belefér volna ebbe a fejezetbe is egy kis elméleti bevezető a barátságról mint értékről és erkölcsi kérdésről. (Erre utaló művek szerepelnek is az irodalomjegyzékben, bár fájdalmasan hiányzik onnan Albert és Dávid *Embert barátjáról* című könyve.) Ebben a részfejezetben van szellemes tipológia, érzékletesen bemutatott adatok, következtetések, vagyis mindaz, ami kell egy ilyen fejezethez, ami másutt igencsak hiányosan volt (vagy nem is volt) jelen.

Ha néhány ígéretével adós is maradt a szerző, a témára nyitott olvasónak bőven lesz alkalma érdeklődéssel és örömmel olvasni az előleget is, felcsigázva a folytatásra.

Horváth H. Attila (2008): *Lelkiismeret és iskola*. Pannon Egyetem Kiadó, Veszprém.

Kamarás István

Pannon Egyetem, Antropológia és Étika Tanszék

Peregrinatio Hungarica

A művelődéstörténeti szakirodalmi közhelyek közé sorolható az az ismeretközlés, hogy a magyar kultúra – hasonlóan a közép-európai népekéhez – alapvetően befogadó jellegű. A befogadásnak több, alapvető területét kutatja néhány, főként egyetemi kutató műhely. Ilyen mindenképpen a Kárpát-medencébe (sokáig: Magyarországra) települt népcsoportok története. Ezek a betelepülések köztörténeti dátumokhoz köthető hullámokban történtek, és a különböző német országokból mindig jelentősek voltak (a Magyarországon szászoknak nevezett németek Erdélyben, a bajorok, a svábok, majd a török kiűzése utáni nagyszámú egyes német telepés).

Ezek a németek a magyarországi kultúrát és civilizációt alapjaiban határozták meg, különös tekintettel arra, hogy a városi lakosság jelentős része történelmünk túlnyomó részében német eredetű volt, és a polgárság szerepe egy-egy társadalom kul-

turális javakkal való gyarapításában nem csak a marxista történeti filozófia szerint bír jelentőséggel. A másik, egyes szellemi áramlatok befogadástörténetét leíró kutatási terület a könyv- és olvasástörténet. Ismert a német nyomdászok szerepe egész Európa könyvtörténetében, Magyarországon pedig csaknem a 20. századig a német nyomdászok és könyvkiadók voltak többségben. Ugyanigy a könyvkereskedelem is jelentősen németországi és ausztriai orientáltságú volt, vagyis a legtöbb import könyv a Kárpát-medencében még akkor is a német műhelyekből került ki, ha tudjuk, az itáliai hatás korszakról korszakra változó arányban, de ugyancsak jelentős volt.

A harmadik terület az iskolázás, főként a felsőoktatás története abban a folyamatban, amelyben a német kulturális és tudományos hatást akarjuk jellemezni Magyarországon. Az előző, a könyvek Magyarországra kerülésének a története, így az olvasástörténeti hatás persze nagyon nagy